

Zygmunt Galecki*

Średniowieczna nazwa kulturowa SIECZCZA < *SIEKCZA**

Medieval cultural name SIECZCZA < *SIEKCZA

Abstrakt: W artykule zaprezentowano wyniki analizy językoznawczej dokonanej dla nazwy miejscowej *Sieczcza*. W średniowieczu określano nią wieś, na gruntach której w drugiej ćwierci XVI w. lokowano miasto Parysów na południowym Mazowszu. Zakwestionowano zasadność interpretacji funkcjonujących dotąd w dyskusji naukowej, zgodnie z którymi pochodzenie tego toponimu jest dzierżawcze i wykazano jego kulturową genezę oraz związki semantyczne z polskimi nazwami typu *Osiek*, *Osieck* i ukraińską *Sicz*, jako wywodzącymi się od ogólnosłowiańskiego czasownika *siec*, *siekać*.

Słowa kluczowe: Mazowsze, toponomastyka, Parysów, Sieczcza, analiza językoznawcza

Abstract: The article presents the results of linguistic analysis of the local name *Sieczcza*. In the Middle Ages, it was used to describe a village in whose lands the town of Parysów (southern Mazovia) was later established, in the second quarter of the sixteenth century. The legitimacy of interpretations functioning so far in the scientific discourse, which were based on philological and grammatical analyses, and stated that this toponym had a possessive origin, was questioned. In the paper, the cultural genesis of the toponym was argued, showing semantic connections with Polish place names such as *Osiek*, *Osieck* and Ukrainian *Sicz* — all derived from the pan-Slavic verb *siec*, *siekać* 'to cut, to chop'.

Key words: Mazovia, toponomastics, Parysów, Sieczcza, linguistic analysis

* dr hab. Zygmunt Galecki, Akademia Humanistyczno-Pedagogiczna im. Tarasa Szewczenki w Krzemieńcu; galecki.zygmunt@wp.pl; <https://orcid.org/0000-0001-8671-575X>

** W przypadku publikacji w słowiańskich alfabetych cyrylickich w Bibliografii i przypisach zastosowano zapisy zgodne z zasadami opartymi na Polskiej Normie PN-ISO 9.

Wieś o nazwie *Sieczcza* założona została w dorzeczu środkowego Świdra na wschodnim skraju Puszczy Osieckiej¹. Powstała ona prawdopodobnie już we wczesnym średniowieczu, gdyż archeologicznie dokumentuje ją zespół tak datowanych punktów osadniczych skupionych wokół obiektu interpretowanego jako domniemane grodzisko². Według ustaleń historyka Romana Mazka³ historyczną Siezczą była osada usytuowana tuż obok wyniesienia uznawanego za relikw grodziska, na zachodniej krawędzi doliny niewielkiego cieku opływającego współczesną miejscowość od strony wschodniej (ryc. 1). W 1538 r. otrzymała ona prawo miejskie magdeburskie „dzięki staraniom Floriana Parysa, kasztelana zakroczymskiego”, od którego nazwiska „miasto nazwane zostało *Parysów*”⁴. Toponim *Parysów* jest więc nazwą pamiątkową o charakterze dzierżawczym, ponieważ został uformowany za pomocą sufiksu *-ów* (z prasłowiańskiego *-ovъ*) od nazwiska założyciela miasta⁵. Dziś jest ono siedzibą gminy wiejskiej w pow. garwolińskim.

W opozycji do tej jasnej wykładni stoi kwestia pochodzenia nazwy przedlokacyjnej wsi. Rekonstruowanie jakoby pierwotnej jej formy jako *Sieccza* z *Siedźcza*⁶ lub *Siedca* z *Siedlca* od *siodło*⁷ i kwalifikowanie toponimu *Sieczcza* jako dzierżawczego pochodzącego od nazwy osobowej *Siadek* z sufiksem **-ja*⁸ lub od nazwy osobowej *Sieczka* + **-ja*⁹ budzą wątpliwości tak natury formalnej, jak i semantycznej.

Kazimierz Rymut, zakładając „najbardziej prawdopodobne” pierwotne brzmienie **Siedźcza* przekształcone w *Siećcza* (gdy niemal wszystkie dawne zapisy przekazują postać *Sieczcza*!) wywiódł nazwę miejscowości od antroponimu *Siadek*, co jest zupełnie nieuzasadnione. Zastrzegł jednak, że jest ona trudna do objaśnienia. Stanisław Rospond hipotetycznie przyjął pierwotną postać **Siedca* (*Siecca*) i wywiódł ją z *Siedlca* od *siodło* (por. *Siedlec*), nie przeprowadziwszy dowodu. Z kolei Urszula Bijak wcześniej podała: „Dawniej *Sieczcza*, n[azwa] związana zapewne z czas[ownikami] *siec*”¹⁰, później zaś: „Dawniej n[azwa] *Sieczcza*, może od n[azwy] os[obowej] *Sieczka* (SSNO V, 49) z suf[iksami] *-ja*”¹¹ i gdy wydawało się, że

¹ Nazwa tego obszaru leśnego pochodzi od toponimu *Osieck* — wsi o metryce średniowiecznej. Jej nazwę potwierdza szereg ówczesnych zapisów: 1300 — [*Osieck*]; 1416 — *Oszeczsko*; 1449 (1456) — *Osschyczesko* [= *Osieczsko*]; 1475 — *Osyeczko*; 1497 — *Ossieczk* [= *Osieck*]; 1525 — *Osyeczko* itd.; Rospond S. 1984, s. 270–271; Nazwy. 1996–2021, 8, s. 162–163. W 1558 r. otrzymała ona prawa miejskie, a dziś jest siedzibą gminy Osieck w pow. otwockim.

² Zob. Skrzyńska K. [w przygotowaniu].

³ Mazek R. 2009, s. 30–31; Mazek R. 2015, s. 43.

⁴ Rymut K. 1987, s. 180.

⁵ Rospond S. 1984, s. 281–282. Autor wyjaśnia pochodzenie nazwiska *Parys* (i jego wariantów: *Paryś*, *Parusz*, *Parzech* w 1136 r.) od *para* ‘dym itp.’ Dodaje też, że nie ma ono „nic wspólnego z Homerowym Parysem”. *Para* w podstawie nazwiska miała raczej znaczenie jako ‘tchnienie, dech; dusza’ — a więc ‘siła, życie’, a nie ‘dym itp.’; zob. SStp. 1953–2002, 6, s. 37; znaczenie drugie; SJPdor. 1958–1969, 6, s. 105 — gdzie też przestarały zwrot *puścić, wyzionąć parę* ‘umrzeć’. Imię/nazwisko *Parys* podkreśla „młodzieńczość” nim obdarowanego, bo człowiek stary niewiele ma „pary”, co poetycko wyraził Aleksander Fredro: *Stary amant jak piec stary! Dużo śwędu, mało pary*; zob. Zakrzewski B. 1976.

⁶ Rymut K. 1987, s. 180.

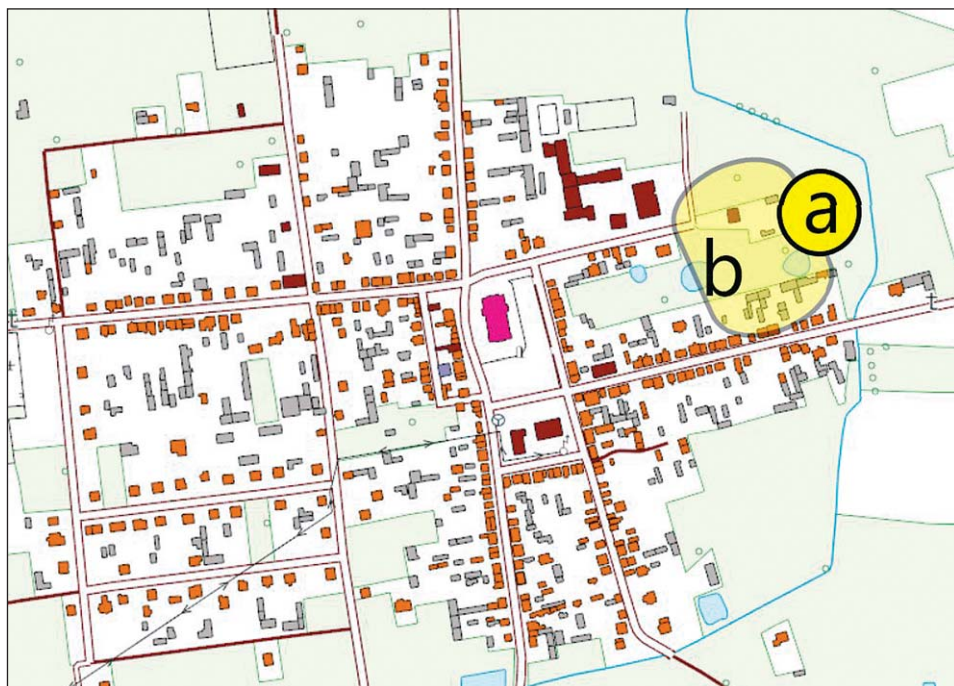
⁷ Rospond S. 1984, s. 281–282.

⁸ Rymut K. 1987, s. 180.

⁹ Nazwy. 1996–2021, 8, s. 319, hasło: *Parysów*.

¹⁰ Bijak U. 2001, s. 152.

¹¹ Nazwy. 1996–2021, 8, s. 319.

Ryc. 1. Prawdopodobne położenie przedlokacyjnej osady *Sieczcza* i domniemanego grodziska na tle współczesnego rozplanowania Parysowa: a — grodzisko; b — osada (według: Mazek R. 2009, s. 30–31; Mazek R. 2015, s. 43 i geoportal.gov.pl)

zakładała właściwy trop etymologiczny, tj. związek z czasownikiem *siec* (i *siekać*), w końcu opowiedziała się za pochodzeniem toponimu „może” od nazwy osobowej *Sieczka*. Apelatywne *sieczka* ‘słoma sieczona’, współrzedne z *siec*, rzeczywiście jest związane z *siec* (i *siekać*), ale bezpośrednio tylko w nazwie osobowej *Sieczka*, nie zaś w nazwie miejscowej. Przedstawione rekonstrukcje nie mają zatem potwierdzenia w analizie przekazów filologicznych nazwy *Sieczcza*, ponieważ żaden z nich nie zawiera spółgłoski *d* lub *dź* upodobnionej do *ć*, czy też grupy spółgłoskowej *-dl-*, która raczej uprościłaby się do *-l-* (por. *Siedlce* potocznie wymawiane *Sielce*, ale: do *Siedlec*), niż do *-d-*¹², i nie dają podstaw do sformułowanych dotychczas propozycji etymologicznych.

Toponim *Sieczcza* nie wydaje się jednak trudny do objaśnienia. Przede wszystkim analiza morfologiczna, przeprowadzona na podstawie średniowiecznych zapisów nazwy (zob. niżej), pozwala i nakazuje wydzielić morfem główny (rdzeń) *Siecz-* (oboczny do *siek-*, bo *cz* jest wynikiem palatalizacji spółgłoski *k* i *kj* na gruncie prasłowiańskim)¹³ oraz morfem poboczny sufiksalny *-cz(a)*. Z punktu widzenia analizy słowotwórczej wydzieliła się w opisy-

¹² Językoznawców mogły wprowadzić w błąd informacje podane w *Słowniku geograficznym...*: „Miasteczko [Parysów] założone zostało na obszarze wsi Siedcza [...]”; SGKP. 1880–1902, 7, s. 876. Por. też „*Siedcza* al[bo] *Siadca*, wś włośc., pow. garwoliński, gm. Pszonka, par. Parysów, ma 2 dm., 9 mk., 72 mr. Jest to częśćka dawnej wsi t. n., na obszarze której powstało miasteczko Parysów”; SGKP. 1880–1902, 10, s. 496. Podane tu postaci fonetyczne nazwy nie mają poświadczenia źródłowego.

¹³ Brajerski T. 1990, s. 86. Zob. też *Stosunek głosek staro-cerkiewno-słowiańskich do prasłowiańskich i praindoeuropejskich [zestawienie]*; Brajerski T. 1990, s. 84–87.

wanej formacji tematyczne *siecz-* przed formantem *-cza* od podstawy słowotwórczej *siekać*¹⁴. Formacją wyjściową musiała być zatem forma **siekcza* od *siekać*, uformowana za pomocą formantu *-cza*, jako nazwa miejsca wysieczonego przez człowieka (np. lasu). W wyniku derywacji semantycznej stała się ona nazwą miejscowości. Nieuchwyconą filologicznie nazwę w postaci *Siekcza* dokumentują pośrednio zapisy późniejsze z niewielkimi zmianami fonetycznymi. Poświadczone podają w porządku chronologicznym wraz z komentarzem filologicznym i językowym¹⁵:

— 1436 — *Scheczcz*¹⁶ [lekcja: Śečča, ortograficznie: Siezczza], sim. (1450) 1456 — *Scheczcz*¹⁷ z asymilacją (upodobnieniem) dwóch spółgłosek zwartych o różnym miejscu artykulacji: tylnojęzykowego *k* i przedniojęzykowego (dziąsłowego) *cz* do *czcz*;

— 1444 — *Scheszcz*¹⁸ [lekcja: Śešča, ortograficznie: Sieszczza] z dysymilacją (rozpodobnieniem) dwóch spółgłosek zwartych przedniojęzykowych *czcz* na *szcz* (szczelinową *sz* i zwartą *cz* o tym samym dziąsłowym miejscu artykulacji), tak jak np. w rozwoju staropolskiej formy *pszczola* > *pszczola*¹⁹. W dwu powyższych zapisach (1436, 1444) nagłosową spółgłoskę /š/ zapisano trójznakiem *sch*, którym w XV w. oznaczano przeważnie /š/, ale czasem także /š/ i /s/²⁰.

¹⁴ „Formant *-czy* wywodzi się z prasłowiańskiego **-bč (*-bk-) -ij-*”; Klemensiewicz Z., Lehr-Splawinski T., Urbańczyk S. 1981, s. 177; zatem *-cza* z **-bč-ija*, a *-cze* z **-bč-ije*. Jako formant przymiotnikowy podlega mojej, tzn. ma różne końcówki w zależności od rodzaju gramatycznego; Doroszewski W. 1963, s. 132. Formacje z tymi przyrostkami w użyciu rzeczownikowym substancywizowały się, tzn. stawały się rzeczownikami.

¹⁵ Większość wypisów źródłowych za: Kartoteka. [b.d.], hasło: Parysów. W tym miejscu dziękuję Pani doktor Katarzynie Skrzyńskiej za pomoc w kwerendzie materiałów ze źródeł rękopiśmiennych i konsultację archeologiczno-historyczną.

¹⁶ Metryka. 2004, s. 174.

¹⁷ AGAD, MK, MM, sygn. 4, k. 96–96v.

¹⁸ AGAD, MK, MM, sygn. 341, k. 23v.

¹⁹ Regularną postacią prasłowiańskiego **bččela (*bččela)* ‘owad *Apis Mellifica*, brzęczący, buczący’ w języku polskim było **bččola*; Borys W. 2005, s. 501. W nagłosowej grupie spółgłoskowej *bč-* nastąpiło upodobnienie (asymilacja) dźwięcznego *b* przed bezdźwięcznym *cz* do *pč-*: *pszczola*; Ułaszyn H. 1963, s. 13; i dalsza ewolucja fonetyczna. Obie spółgłoski zwarte /p/ i /č/ uległy rozpodobnieniu (dysymilacji), wytwarzając nową grupę spółgłoskową *pšč-*: *pszczola* > *pszczola*. Jan Łoś zauważył, że staropolskie *pszczola* już w XV w. alternuje z *pszczola* (zapisy z 1408 i 1425 r. oraz w tekstach z XVI i początku XVII w.); Łoś J. 1922, s. 195. Analiza przykładów tekstowych w *Słowniku staropolskim* prowadzi do wniosku, że postać *pszczola* w zapisach: 1408 — *pszczoly*; 1425 — *pszczoli, pszczol*; 1456 — *pszczol*; 1458 — *pszczol, se pszczolami*; 1461 — *pszczol*; druga połowa XV w. — *pszczoly, se pszczolamy* (*Kodeks Suleda*), występuje wyłącznie w zabytkach mazowieckich; zob. SStp. 1953–2002, 7, s. 392–393. Przykłady wskazują, że proces dysymilacji w omawianym wyrazie rozpoczął się w dialekcie mazowieckim i prawdopodobnie wcześniej, niż potwierdzają go zapisy w tekstach z XV w.; por. Bańkowski A. 2000, s. 523, 959. Analogiczny przykład dysymilacji w grupie *-bcz-* pokazuje zapis staroukraińskiej (XIV–XV w.) nazwy wsi *Hlebczyno* (dziś Chlebczyn, wieś w gm. Sarnaki, pow. łosicki): 1525 — *Hlieszczyno*; zob. Nazwy. 1996–2021, 2, s. 35, bez objaśnienia procesu fonetycznego. Rozważenie przykładu *pszczola* jest tu istotne, gdyż pokazuje analogiczny do założonego rozwoju wyrazu **siekcza* (lub **Siekcza*) > *Sieczcza* i *Sieszczza* proces przekształceń w grupach spółgłoskowych złożonych z dwóch spółgłosek zwartych: wybuchowych *p b k* i ześlizgowej *cz*. Grupy te — jak pokazują przykłady — mogły w toku mowy ulegać rozpodobnieniu i w takiej postaci pojawiać się w zapisach: *pcz* > *pszcz* (*pszczola* > *pszczola*), *bcz* > *bszcz* (*Hlebczyno* > *Hlieszczyno*), *kcz* > *czcz* > *szcz* (**siekcza* lub **Siekcza* > *Sieczcza* > *Sieszczza*). Rezultatem procesu rozpodobnienia w grupie spółgłoskowej jest jej wzmocnienie, np. w wyrazie *pszczola*, w XVI w. *bar:zo* > *bar:zo* i być może innych. Osłabiona grupa spółgłoskowa typu *pcz* może (mogła) ulegać uproszczeniu, jak np. w języku dolnołużyckim (*p)colka* > *colka*.

²⁰ Por. np. w pisowni mazowieckiego zabytku „Kazanie na dzień Wszech Świętych”: *poschądq* — tj. posiadają albo posiadają, *weschela* — tj. wiesiela, *scham* — tj. sam, *schobye* — tj. sobie, *schinowy* — tj. synowi; Klemensiewicz Z. 1961, s. 99–100.

— (1448) 1456 — *Syeczcza*²¹ [lekcja: Śečča, ortograficznie *Sieczcza*], sim. (1449) 1456 — *Syeczcza*²²; (1460) — *Syeczcza*²³; 1473 — *Syeczcza*²⁴; 1476 — *Syeczcza*²⁵; 1496 — *Syeczcza*²⁶; 1505 — Parysch de *Syeczcza*²⁷; 1514 — *Syeczcza*²⁸.

— 1494 — *Syecza*²⁹, sim. S. Rospond³⁰ bez lokalizacji źródłowej [lekcja: Śeča, ortograficznie *Sieczca*]; 1495 — *Szyecza*³¹ („n[obilis] Parysch de Mychrowo et de *Szyecza*”)³² z uproszczeniem grupy spółgłoskowej *czcz* > *cz*;

— 1527 — [*Sieczcza*] („Felix Jacobi de Paris dioc. Posznaniensis”)³³; 1538 — *Sieczcza* („Floriano Paris, castellano zacroczimensi et capitaneo Czirnensi, de villa eius haereditaria *Sieczcza*, districtus Czirnensis oppidum Parissowo appellandum iure theutonico erigendum”)³⁴; 1543 — *Sieczcza*³⁵ z oznaczeniem miękkości /ś/ literą *i*, jak w pisowni dzisiejszej;

— zapisy wątpliwe: 1514 — ?*Seczcza*, ?*Seczcza*³⁶ [lekcja: Śećčča?, ortograficznie: Siećcza; lekja: Śečča lub Śečča, ortograficznie: Siećcza lub *Sieczcza*]; 1523, 1539 — *Sieczciza*³⁷ [lekja: Śečča, ortograficznie: Siećcza] — z oznaczeniem miękkości /ć/ literą *i*.

Odtworzony z nazwy miejscowości (**Siekcza*) > *Sieczcza* derywat apelatywny **siekcza* lub **sieczcza* nie został zapisany w zachowanych tekstach staropolskich. Dlatego nie odnotowano go w *Słowniku staropolskim*³⁸. Natomiast oparte na materiale językowym tego słownika opracowanie słowotwórstwa języka doby staropolskiej wykazało kilka innych formacji z formantami *-cza*, *-czy*, *-cze* od podstaw czasownikowych. Są to: *strzelcza* w znaczeniu botanicznym ‘gatunek szczawiu’ od *strzelać* (czyli ‘wysoko wyrastać’) oraz nazwy staropolskich urzędników — *krajczy* ‘urzędnik dworski (pierwotnie z obowiązkiem krajania potraw)’ od *krajać*, *lowczy* i *lowcze* ‘urzędnik dworski nadzorujący polowania’ od *łowić*³⁹. Materiał ten można uzupełnić przykładem formacji *gończa*, *gończy* ‘pozostający w związku z gonieniem, ściganiem’ od *gonić*, por. *gonicza* **chorougew*, tj. gończa chorągiew ‘sztandar pościgowego oddziału jazdy’⁴⁰. Rzeczownikowa formacja *gończa* (dopełniacz: *gończy*) uwzględniona jest też jako wyraz hasłowy z odesłaniem do synonimicznych *gon* i *gonitwa* w *Słowniku języka polskiego* Samuela B. Lindego⁴¹. W tym

²¹ AGAD, MK, MM, sygn. 4, k. 150v.

²² AGAD, MK, MM, sygn. 4, k. 96–96v.

²³ Księga. 1879, s. LXXXI, przyp. 1, s. LXXXIV.

²⁴ AGAD, MK, MM, sygn. 5, k. 173.

²⁵ Kodeks. 1863, s. 269–276, nr CCXXXVI.

²⁶ AGAD, MK, MM, sygn. 18, k. 91v.

²⁷ AGAD, MK, MM, sygn. 18, k. 226.

²⁸ AGAD, KZiGW, sygn. 10, s. 127.

²⁹ AGAD, MK, MM, sygn. 18, k. 79v.

³⁰ Rospond S. 1984, s. 282.

³¹ AGAD, MK, MM, sygn. 18, k. 80v.

³² Cyt. za: Nazwy. 1996–2021, 8, s. 319, hasło: Parysów.

³³ Album. 1892b, s. 236.

³⁴ Matricularum. 1910, nr 6274 (cyt. za: Nazwy. 1996–2021, 8, s. 319, hasło: Parysów).

³⁵ Matricularum. 1915, nr 21025.

³⁶ Album. 1892a, s. 153.

³⁷ AGAD, MK, KW, sygn. 60, k. 228v; Matricularum. 1910, nr 6583.

³⁸ Z rodziny wyrazowej czasownika *siec* są tylko *siek* ‘cios, raz, cięcie’, *siekać* ‘ciąć na części’ oraz nazwy narzędzi *siekacz*, *siekaczka*, *sieki(e)ra*, które mogły być używane jako broń; SStp. 1953–2002, 8, s. 186–187.

³⁹ Zob. Słowotwórstwo. 1996, s. 74. Odnotowano tam również jeden derywat odrzeczownikowy *opończa* ‘rodzaj okrycia’ od *opona* z jednostkowym formantem *-cza*; por. też *opończa* ‘plaszcz od pluty’: *Opończa ode dźdzu* — cyt. z Salomona Rysińskiego 1629 — zob. Linde S.B. 1854–1861, 3, s. 570.

⁴⁰ SStp. 1953–2002, 2, s. 457.

⁴¹ Linde S.B. 1854–1861, 2, s. 90.

samym słowniku znajdujemy ponadto według *Indeksu a tergo...*⁴² formacje od podstaw czasownikowych:

— *kolcza* ‘bieganie do kolca czyli do pierścienia’⁴³. Rzeczowniki *kolcza* i *kolba* zostały utworzone w języku czeskim i polskim od czasownika *klóć, kolę* (z prasłowiańskiego **kol-ti, *kol’q*) jako nazwy ‘turnieju (gry)’ i były wzorowane na niemieckim *stechen* ‘kłuć; turniej’, „co było zarazem oznaczeniem ‘turnieju’”⁴⁴. W dzisiejszym języku czeskim historyczne *kolba* ‘turniej’, *kolbiště* ‘szranki (plac turniejowy), arena’⁴⁵, w języku polskim jako dawne *kolcza* w znaczeniu ‘kolczuga’ i ‘gonitwa do pierścienia’ za S.B. Lindem⁴⁶ podano w *Słowniku języka polskiego* pod red. Witolda Doroszewskiego⁴⁷;

— *urywca* od czasownika *urywać* w zleksykalizowanej formie przysłówkowej w *urywczą* ‘dopadkiem, na urwisz, nie ciągle, nagle napadając by co urwać’, por. *Czech z ludem lekkim Szląsk w urywczym plondrując* [sic.!), *co prędzej do domu ustąpił* — z Marcina Kromera w znaczeniu ‘z trzaskiem, prędko’⁴⁸.

Jeżeli więc staropolskie formacje *gończa, strzelcza*, także w rodzaju męskim *krajczy, lowczy* i w rodzaju nijakim *lowcze* zostały utworzone od podstaw czasownikowych *gonić, strzelać, krajać, łowić* oraz formacje odnotowane później *kolcza, urywca* od czasowników *klóć, kolę, urywać* za pomocą formantów *-cza, -czy, -cze*, to również *sieczca* od *siec, siekać*, ze zmianą fonetyczną w *sieczcza*, tłumaczy się tym samym sposobem derywacji.

Po przeanalizowaniu zebranego materiału językowego można wysnuć spostrzeżenie, że wszystkie omówione wyrazy są formacjami dawnymi. W dobie nowopolskiej nowych wyrazów już się w ten sposób nie tworzyło. Przyrostek *-cza* dawno przestał być formantem produktywnym. Dlatego nie znajdujemy tego typu formacji w opracowaniach słowotwórstwa języka ogólnopolskiego⁴⁹ i słowotwórstwa gwarowego⁵⁰.

Współcześnie przyrostek *-cza* występuje na zasadzie archaizmu w nazwach własnych — antroponimach, hydronimach, toponimach. W *Słowniku nazwisk współcześnie w Polsce używanych* (dalej: Sn) są to:

— *Gończa* — w 1990 r. dziewięć nazwisk od podstawowego *Gona*⁵¹ lub bezpośrednio od *gończa*: *gonić*, także *Gończ* — 284 nosicieli, głównie na ziemiach zachodnich i północnych (220 nazwisk) oraz w derywacie *Gończak* — pięć nazwisk⁵²;

— *Łowcza* — wystąpiło tylko jeden raz w b. woj. jeleniogórskim oraz *Łowczy* — 14 nosicieli, a także w derywatach, z których najliczniej występuje *Łowczak* (199 razy), *Łowczyc* (13 razy), *Łowczon* i *Łowczan*⁵³. Brak dziś nazwiska **Łowcze*⁵⁴. Historycznie najwcześniej odnotowana jest nazwa osobowa *Low-ęta* [raczej: Łowi-ęta] w 1136 r. Później — *Łowczy* 1371;

⁴² Indeks. 1965, s. 66.

⁴³ Linde S.B. 1854–1861, 2, s. 403.

⁴⁴ Brückner A. 1974, s. 244.

⁴⁵ Słownik. 1991, s. 234.

⁴⁶ Linde S.B. 1854–1861, 2, s. 403.

⁴⁷ SJPDor. 1958–1969, 3, s. 804.

⁴⁸ Linde S.B. 1854–1861, 6, s. 168.

⁴⁹ Grzegorzczkowska R., Puzynina J. 1979, s. 93–104 (Formanty z podstawowym *-cz-*).

⁵⁰ Cyran W. 1977. W indeksie wyrazów *Małego atlasu gwar polskich*, który zawiera „wszystkie wyrazy gwarowe dotyczące mapowanych zagadnień występujące na mapach lub w komentarzach [...]” nie znalazłem ani jednej formacji z przyrostkiem *-cza*; Atlas. 1970, s. 25–105.

⁵¹ Rymut K. 1999, s. 253.

⁵² Rymut K. 1992–1994, 3, s. 439.

⁵³ Rymut K. 1992–1994, 6, s. 63.

⁵⁴ Słowniki nie notują też formacji nazwiskowych **Strzelcza* i **Strzelczy* (ich podstawa apelatywna *strzelcza*, ‘gatunek szczawiu’ nie była w średniowieczu rzeczownikiem osobowym) oraz **Urywca*.

Low-ek 1404 — od *łowić* ‘chwytać, polować’ i *Łowcze* 1489⁵⁵, w dokumentach średniowiecznych brak postaci *Łowcza*;

— *Kolcza* — dziś z frekwencją zerową⁵⁶, a derywaty *Kolczak* — 154 nosicieli i *Kolczok* — 47 nazwisk, występujących wyłącznie na Śląsku, wskazują prawdopodobnie na historyczną nazwę osobową *Kolcza*⁵⁷;

— *Krajcza* — dziś w tej postaci z frekwencją 1 (jeden) w byłym województwie krakowskim, w postaci *Krajczy* — 154 razy, głównie na Śląsku (150 razy), a w b. woj. częstochowskim — jeden i w ciechanowskim — trzy, także w derywatach *Krajczek*, *Krajczuk*, *Krajczyk*, *Krajczok*⁵⁸. Historycznie zapisane były od podstawowego *krajać* ‘ciąć’: *Krajczy* 1540, *Krajcza* 1777 i w czeskiej postaci fonetycznej *Krejczy*, *Krejcza*⁵⁹.

W słowniku S.B. Lindego znajduje się kilka nazw zakończonych na *-cza* (formantowe bądź nieformantowe). Są to nazwy miejscowości: *Golańcza* — „miasteczko w Gnieźnieńskim”, *Morcza* — „miasto w Halickim”, *Mrocza* — „miasto w Kaliskim”, podane za *Dykcjonarzem geograficznym* z 1782 r.⁶⁰ oraz nazwy herbowe: *Bojczya* — „inaczej Modzela; na jednym drzewcu trzy krzyże złote”, *Bończa* — „jednorożec wzgórze wspięty; z Włoch”, podane za Kuropatnickim, *Wiadomość o klejnocie szlacheckim* z 1789 r.⁶¹ Nazwa heraldyczna *Bończa* została utworzona od podstawy rzeczownikowej, skróconego imienia chrzestnego *Bonifacy*⁶², por. też nazwiska: *Boni* (59 nazwisk), *Bonia* (104 nazwiska), *Boniek* (445 nazwisk), *Bończak* (652 nazwiska) i in.⁶³; nazwa *Bojczya* może pochodzić od nieściągniętych, północnopolskich postaci czasownika *bojać się*, *bojeć się* (w słowniku Aleksandra Brücknera brak wyjaśnienia etymologicznego nazwy *Bojczya*)⁶⁴.

⁵⁵ Rymut K. 2001, s. 42.

⁵⁶ Rymut K. 1992–1994, 5, s. 70. „W banku danych PESEL występują nazwiska z określeniem częstotliwości 0. Do tej grupy zaliczono osoby, o których nie ma bliższych informacji (np. brak miejsca zamieszkania). Należą tu także osoby, które w 1990 r. już nie żyły. W grupie nazwisk o częstotliwości 0 znalazło się wiele form zdeformowanych w trakcie wprowadzania ich do komputerów”; Rymut K. 1992–1994, 1, s. VIII–IX.

⁵⁷ SSNO. 1971–1973, s. 49.

⁵⁸ Rymut K. 1992–1994, 5, s. 255.

⁵⁹ Rymut K. 1999, s. 457. Teoretycznie możliwe byłoby odaplatywne nazwisko *Siekcza*, pochodzące od rzeczownika osobowego *siekcza* ‘ten co siecze, rębacz’ jako synonimiczne do nazwy osobowej *Siekacz* od czasownika *siekać* — 499 nazwisk; Rymut K. 1992–1994, 8, s. 391; Boczek N. 2019, s. 19. W Rymut K. 1992–1994, 8, s. 387, 392 formacji **Siekcza* nie ma. Są natomiast nazwiska *Siecz* (15 razy), *Siecza* (jeden raz), *Sieczak* (80 razy), *Siekawiec* (dwa) i *Siekawa* (11 razy). Wszystkie one pochodzą od podstawowego *Siek* 1429; Rymut K. 2001, s. 417; współcześnie *Siek* — 2521 nazwisk; Rymut K. 1992–1994, 8, s. 391. Bogusław Kreja analizuje wyłącznie formacje z przyrostkiem *-acz*, typu *Grzywacz*, *Łobacz*, *Rogacz*; Kreja B. 2001, s. 25–28 (*Nazwiska o przyrostkach z podstawowym -cz-*).

⁶⁰ Linde S.B. 1854–1861, 2, s. 85; 3, s. 157–171.

⁶¹ Linde S.B. 1854–1861, 1, s. 143, 146–147.

⁶² Linde S.B. 1854–1861, 1, s. 146; Brückner A. 1974, s. 36.

⁶³ Rymut K. 1992–1994, 1, s. 422, 425. Według K. Rymuta nazwa osobowa *Bończa* 1415 pochodzi „od nazwy herbu Bończa, notowanej od XIV w. Nazwa herbu od nazwy wsi Bończa (Mazowsze), nazwa wsi pochodzi od nazwy osobowej Boniek”; Rymut K. 1999, s. 47. Można też interpretować w ten sposób, że nazwa wsi pochodzi od imienia *Boni*, *Bonia*, *Boniek* z formantem *-cza*, ponieważ *-cza* występuje po spółgłosce tematycznej *-ń-* (por. niżej), a nazwa herbowa niezależnie od nazwy wsi pochodzi od wskazanych imion. Nazwy herbów wywodzą się z zawłok szlacheckich, wezwań wojennych, np. *Do Liwa*, *Do Łęga*, *Podbipięta*. W tym użyciu były m.in. nazwy miejscowości rodowej, np. *Leliwa*, *Przegimia*, *Rawa*, nazwy osobowe, np. *Grzymala*, *Jastrzębiec*, *Łabędź*, *Rogala*, także imiona *Larysz*, *Bończa*, *Awdaniec*; Klemensiewicz Z. 1961, s. 131–132. Szczegółowo o tej nazwie w kontekście danych o średniowiecznej miejscowości *Bończa*: Słownik. 2021, s. 59–83. Nazwą odherbową jest natomiast *Bończa*, dziś dwie wsie w gm. Krańciszyn, pow. chełmski, pierwsza notacja 1601 — *Bonecza*, ponieważ jej właścicielami i prawdopodobnie założycielami byli Siennicy herbu *Bończa*; Nazwy. 1996–2021, 1, s. 277.

⁶⁴ Od tych określeń stanu nie pochodzą natomiast nazwiska: *Bojczuk* — 853 nazwiska, w tym w województwach wschodnich 196 (22,9%) i w województwach północnych i zachodnich 417 (48,8%), w sumie 613 (71,7%) oraz *Bojczenko* — 23 nazwiska; Rymut K. 1992–1994, 1, s. 403; które K. Rymut grupuje pod hasłem *Boj* 1447

Co do nazw miejscowości, to *Golańcza*, dziś *Golańcz*, nie została uformowana za pomocą przyrostka *-cza*⁶⁵. Nazwy *Morcza* i *Mrocza* mają w zakończeniu *-cz-(a)* tematyczne, zatem pochodzące z *-k* przed formantem **-ja*⁶⁶.

W słowniku A. Brücknera⁶⁷ pod hasłem *luby*, *lubić* uwzględniona została m.in. nazwa miejscowa *Lubcza*: „Tu należy także *Lubcza* nad Niemnem i *Lubeka* nad Bałtykiem”. *Lubcza* nad Niemnem to być może wieś włościańska *Lubcze* w pow. wilejskim, której językowo pokrewne są *Lubcze* w pow. borysowskim i *Lubcza*, rzeka, dziś *Biała* w pow. bielskim (podlaskim) wówczas w gub. grodzieńskiej⁶⁸. W tych nazwach wyraźnie wydziela się formant *-cza*, *-cze*. A. Brückner podanych nazw nie zetymologizował, tak jak np. „*Lublin* (od imienia *Lubla* = *Lubrza*)”. Najprościej byłoby wyprowadzić je od nazw osobowych z tematem *Lub-cza* (*Luby*, *Luba*, *Lubko* od *Lubomir*), ale nie byłoby to zasadne, gdy wśród nich jest nazwa wodna *Lubcza*. Trop etymologiczny wskazuje Władysław Makarski⁶⁹ w analizie konotacji onimicznych nazwy *Lubycza* — miasto i gmina w pow. tomaszowskim (lubelskim), i jednego z jej najstarszych wariantów: 1409 — *Lupcza*, (1420?, 1428?) 1614 — *Lubcza*, 1491 — *Lubcze*, 1827 — *Lubcze*. Odrzucając objaśnienie formy rodzaju żeńskiego *Lubcza* jako formacji dzierżawczej z sufiksem *-ja*, autor cytowanej rozprawy stwierdził: „W danym wypadku należy jednak uwzględnić fizjograficzne znaczenie tej nazwy, które objawiło się poprzez przyrostek *-cza*, widoczny w takich przykładowo toponimach, jak *Topółcza* pod Szczebrzeszynom czy *Krzywcz* pod Przemyślem, oraz temat *Lub-*, którego fizjograficzny sens jest w odniesieniu do konkretnego miejsca trudny do sprecyzowania ze względu na to, że pierwiastek ten w pierwotnym znaczeniu ‘odzierać’ podobnie jak *Lub-* wytworzył, co już było pokazane, cały ciąg znaczeń wtórnych”⁷⁰. W konkluzji dalszego wywodu W. Makarski sugeruje najbardziej prawdopodobną interpretację pierwotnej formy nazwy *Lubcza* „jako miana dynamicznej rzeki, zwanej dziś *Rzeczyc*, która na odcinku przylegającym do omawianej wsi charakteryzowała się silnym odzierającym brzegi nurtem”⁷¹.

Powyższe analizy, przedstawione na wybranych przykładach nazw własnych zakończonych na *-cza*, miały na celu wyodrębnienie, uzasadnienie i odróżnienie formantu *-cza* w nazwach nim derywowanych od formacji zakończonych na *-cz-(a)*, ale zawierających *-cz-* tematyczne (nie-sufiksalne). Te ostatnie formacje zostały utworzone za pomocą formantu **-ja* od podstaw z tematycznym *-k-*, które zmieniło się w *-cz-* w połączeniu *-k-* z sufiksальnym *-ja* (**-k + j(a) > -cz-(a)*). W wyniku przeprowadzonych analiz zarysowuje się zasada gramatyczna, która daje się sformułować następująco:

— formantowe *-cza* występuje po temacie słowotwórczym spółgłoskowym: *Goń-cza*, *Low-cza*, *Kol-cza*, *Kraj-cza*, *Lub-cza/Lub-cza*, *Boj-cza*, *Boń-cza* i **Siek-cza > Siecz-cza*;

— tematyczne *-cz-* występuje po samogłosce, ponieważ to ono jest zakończeniem tematu słowotwórczego, por. np. *Siecz* albo *Podwolszyna*, „potok w pow. mościskim [...], uchodzi do

i wywodzi od staropolskiego *bojęć się* ‘bać się’; *bój* ‘walka’; Rymut K. 1999, s. 45–46. Są one wyraźnie pochodzenia ukraińskiego, z sufiksami patronimicznymi *-uk* i *-enko*, i pochodzą od ukraińskiej nazwy osobowej *Bojko*. Ich dzisiejsza geografia w Polsce wskazuje, że noszą je powojenni repatrianci z Ukrainy.

⁶⁵ Rospond S. 1984, s. 98.

⁶⁶ Rospond S. 1984, s. 63. Pochodzenie nazwy *Mrocza* było przedmiotem dyskusji; zob. Rospond S. 1984, s. 235; Rymut K. 1987, s. 155; Nazwy. 1996–2021, 7, s. 272, gdzie Zofia Zierhofferowa zakwestionowała najbardziej prawdopodobną — moim zdaniem — etymologię S. Rosponda. Zob. też ESUM. 1989, s. 516 — ukraińskie [*Мороква*] ‘багно, трясовина’.

⁶⁷ Brückner A. 1974, s. 302.

⁶⁸ SGKP. 1880–1902, 5, s. 394.

⁶⁹ Makarski W. 2017, s. 164.

⁷⁰ Makarski W. 2017, s. 164–165.

⁷¹ Makarski W. 2017, s. 165.

Siekanicy”, *Sieczka* albo *Sieczna*, „nazwa Czarnego potoku, dopływu Wiszni”⁷². Nazwy typu *Sieczka* i ukraińska *Sicza* > *Sicz*, zawierające tematyczne *-k-* > *-cz-* zostały zatem utworzone za pomocą sufiksu *-ja*. W nazwach topograficznych, hydronimicznych i kulturowych sufiks *-ja* nie miał znaczenia posesywnego (dzierzawczego).

Nazw zbudowanych przy pomocy formantów *-cza*, *-cze* jest dość dużo. Słownik polskich nazw miejscowych według układu *a tergo*⁷³ zawiera 62 nazwy zakończone na *-cza*, inwersyjny słownik ojkonimów ukraińskich — 40 nazw⁷⁴. Według kryterium zakończenia tematu słowotwórczego wyodrębnić trzeba trzy grupy nazw: 1) po spółgłosce twardej 31 w języku polskim, np. *Dębca*, *Barca*, *Krzywca*, *Żółca* oraz 28 nazw w języku ukraińskim, np. *Iwca*, *Hunca*, *Ropca*, *Topca*; 2) po spółgłosce fonetycznie miękkiej dziewięć nazw w języku polskim z tematem zakończonym na *-ń*, np. *Bońca*, *Hańca*, *Tońca*, *Tryńca*; z tematem zakończonym na *-j* trzy nazwy: *Mójca*, *Rajca*, *Wójca*; w języku ukraińskim brak toponimów z *-cza* po spółgłosce fonetycznie miękkiej; 3) po spółgłosce historycznie miękkiej — w języku polskim 16 nazw z tematycznym *-l*, np. *Golca*, *Solca*, *Michalca*, *Pilca*; z tematycznym *-rz* jedynie *Węgrzca* oraz w języku ukraińskim dziewięć nazw z tematycznym *-l*, np. *Hylca*, *Bilca*, *Mychalca*, *Sokilca*, z tematycznym *-ż* tylko *Kobyżca*. Poza wymienionymi, w obu językach są dwie nazwy z obocznymi spółgłoskami tematycznymi: polska *Golca* i *Golca* oraz ukraińska *Chalca* i *Chajca*. Różnice w liczebności toponimów wymienionych grup wskazują, że formant *-cza* występuje głównie po spółgłosce fonetycznie twardej. Wśród nich nie ma przykładu nazw z grupą *-k-cza* (typu **Siekcza*), ale też nie ma ani jednej nazwy z grupą *-cz-cza* (typu *Sieczca*). W grupie pierwszej znajdują się jednak nazwy z *-cza* po spółgłosce zwartej — *Chod-cza*, *Chot-cza*, *Lut-cza*, *Siad-cza*, co pośrednio uzasadnia rekonstrukcję postaci fonetycznej **Siekcza* > *Sieczca*. Wśród nazw miejscowych zakończonych na *-cza* są toponimy ponowione z hydronimów bądź utworzone od nazw wodnych, np. *Bielca* od *Biała*, *Lutca* od nazwy rzeki *Luta* (por. hydronim białoruski *Luta* — prawy dopływ Leśnej [Lsny] i hydronim *Lutnia* — prawy dopływ Zielawy w dorzeczu Krzny). Wzorcowym, historycznie udokumentowanym przykładem nazwy z przyrostkiem *-cza* po spółgłosce fonetycznie miękkiej jest toponim *Sińca* — wieś i folwark w pow. ihumeńskim na Białorusi, utworzony od podstawy hydronimicznej *Sinia*, tj. rzeki zasilanej dopływem *Sinica*⁷⁵.

Ich interpretacja semantyczna musi się opierać na właściwym odczytaniu znaczenia podstaw słowotwórczych, które nie zawsze znajdujemy w słownikach. Staramy się rozpoznawać je z postaci tematów słowotwórczych, uciekając się także do analizy porównawczej w językach pokrewnych. Oprócz dokumentacji filologicznej ważnym aspektem badań toponomastycznych jest dokładna analiza szczegółowych map fizycznych oraz stwierdzenie warunków fizjograficznych i położenia miejscowości z autopsji. Ta tradycyjna metoda badań stosowana przez poprzednie pokolenia językoznawców-onomastów, obecnie szczególnie przez W. Makarskiego, pozwala wyjaśniać trudne pod względem semantycznym toponimy w sposób bardziej wiarygodny niż objaśnianie tylko na podstawie filologicznej⁷⁶.

⁷² SGKP. 1880–1902, 10, s. 496.

⁷³ Jakus-Borkowa E., Nowik K. 2010, s. 137–138.

⁷⁴ Buczek D. 2001, s. 123–124.

⁷⁵ SGKP. 1880–1902, 10, s. 616.

⁷⁶ Por. Matcze: wieś, gm. Horodło, pow. hrubieszowski (1436) — *Matcze*, *Mathcze*, *Mathecz* itd., nazwa pochodzi od czasownika *matać*, *mataczyć* ‘płatać’, tu oznaczającego ‘gmatwaninę, płataninę rzek’, nie od *Matwiej* (W. Makarski — konsultacja); w Nazwy. 1996–2021, 6, s. 556 od nazwy osobowej *Matko* lub od appellativum *matka*; Mircze: wieś, gm. loco, pow. hrubieszowski (1411) 1596 — *Mircze*, 1472 — de *Mirecz*, 1603 — *Mircze*, *Miercze* itd.; nazwa pochodzi od podstawy *mir*, por. dawne znaczenie ‘pokój, zgoda, przyjazne stosunki’; SJP Dor. 1958–1969, 4, s. 732, tu ‘miejsce spokojne, oddalone od Bugu’, nie od *Mirek* (W. Makarski — konsultacja), w Nazwy. 1996–2021, 7, s. 152 od nazwy osobowej *Mirek*; Bi(e)rcza, dziś *Bircza*, początkowo także *Nowy Bród*:

Toponim **Sieczka* > *Sieczcza* jest nazwą synonimiczną do nazw takich jak: *Osieczca*, *Osiecz*, *Osiek*, *Osieck*, *Osieczna*, *Osieczno*, *Osieczek*, których w *Słowniku geograficznym...* odnotowano kilkadziesiąt⁷⁷. Występują one w całej Słowiańszczyźnie, np. *Osek* w Serbii, *Osjek* w Chorwacji, słowiańska nazwa *Osečka* w Grecji⁷⁸, staroczeskie nazwy miejscowości *Osek/Osiek* (1358), pán na *Vosece* (1389), ves *Osek Veliký* (1437) od podstawy *osěk*⁷⁹, *Osiekowa* w pow. winnickim (Ukraina), „leży w lesie, przy drodze z m-ka Kalinówki do Słobódki Ławrowieckiej”⁸⁰. Nazwy tego typu pochodzą od prasłowiańskiego rzeczownika **osěkъ* w znaczeniu ‘miejsce osieczone, wysieczone z drzew w lesie’, który służył do formowania nazw kulturowych. Jest to derywat wsteczny od czasownika **sěkti*, **osěkti*, **obsěkti*, por. staropolskie *osiec* ‘obić, zbić, wychłostać’ i ‘skaleczyć’⁸¹, w dobie nowopolskiej jako przestarzałe *osiec* i *osiekać* ‘obciąć/obcinać, oberznąć/obrznąć, obciosać/obciosywać’⁸², a także *obsiec* i *obsiekać* ‘obcinać za pomocą siekania’⁸³, staroczeskie *osěkatī* ‘osekat, kolem do kola odsekat, sekáním postupně oddělit, pozutinat’, *osěkávati* ‘osekávat, kolem do kola odsekávat, utínat’, *osěkovati*⁸⁴, czeskie *osekat* ‘obciąć, odciąć, odrąbać; obciosać’, *osekávat* ‘obcinać, odcinać, obrąbywać; obciosywać’⁸⁵, ukraińskie *osikaty*, *osikty* ‘obciosać, obrąbać; odrąbać’, *osiknuty* ‘odråbać, odciąć’⁸⁶. W rodzinie wyrazowej czasownika *siec*, *siek-e*, *siec-e-sz* S.B. Linde⁸⁷ *osieka* nie wymienia, natomiast A. Brückner⁸⁸ podaje m.in. *sieki* ‘walki’; *siecz* lub *sieczka*; *odsiecz*; *nasiek* i *nasiekaniec*; *sieczka*, *sieczkarnia*; *sieczny* (*obosieczny*), *sieczysty*; *siekać*, *siekacz* itd. oraz *sąsiek* w stodole, *zasiek* ‘zapole czyli sąsiek’, *osiek* dla owiec [miejsce ogrodzone — przyp. Z.G.], *pasieka* ‘wyręb w lesie dla pszczół’ (*pasiecznik*); *przesieka* dla obrony kraju (‘las zawalony wyrębami’) itd., także ukraińskie *siecz* (»Sicz zaporoska«), dosłownie ‘zasieki, zasieczy’. *Słownik staropolski* poświadcza jednak rzeczownik pospolity *osiek* w pierwszym znaczeniu ‘łąka na urodzajnej glebie, niżej położona’ w 1302 r. z *Kodeksu dyplomatycznego Śląska* i w drugim znaczeniu ‘przesieka, zasiek, umocnienie obronne wznoszone ze ściętych drzew’ w 1232 r. z *Kodeksu dyplomatycznego Księstwa Mazowieckiego*⁸⁹.

W *Słowniku geograficznym...* zdefiniowano ten wyraz w następujący sposób: „Osiek, tyle co zasieka, warownia leśna utworzona z nagromadzonych i pospajanych pni drzewnych. Był to zwykły środek obrony, stosowany w pierwotnej epoce dziejowej Polski dla obrony granic, brodów rzecznych, dróg przez puszcze wiodących. Przy takich warowniach musiały mieszkać

dwie wsi, gm. loco, pow. przemyski 1418 — *Bircza*, 1439 — *Byercza*, 1464 — opidi *Novibrod*, 1465 — in *Byrcza* alias *Nowobrod*, 1532 — oppidum *Byrcza* itd., nazwa pochodzi od czasownika *brać*, *bierze*, ukraińskie *braty*, *bere*, w znaczeniu ‘rzeka, która zabiera brzegi’ (W. Makarski — konsultacja), w *Nazwy*. 1996–2021, 1, s. 202 od nazwy osobowej *Birek*. W. Makarski wstępnie objaśnił nazwę tę jako dwuznaczną, kulturową albo dzierzawczą; Makarski W. 1999, s. 36, 252–253.

⁷⁷ SGKP. 1880–1902, 7, s. 621–624.

⁷⁸ Rospond S. 1984, s. 270, cf. *Osieck*.

⁷⁹ StćS. 1968–2008, 8, s. 620.

⁸⁰ SGKP. 1880–1902, 7, s. 633.

⁸¹ SStp. 1953–2002, 5, s. 645.

⁸² SJPDor. 1958–1969, 5, s. 1120.

⁸³ SJPDor. 1958–1969, 5, s. 558.

⁸⁴ StćS. 1968–2008, 8, s. 620–621.

⁸⁵ *Słownik*. 1991, s. 463.

⁸⁶ *Slovar’*. 1997, s. 67.

⁸⁷ Linde S.B. 1854–1861, 5, s. 254. Hasło *Osiek*, -a, „miasto w Sandomirskim” ilustruje cytatami, np. *Sądy pijane, rząd pijany, jak w Osieku* (Krzysztof Opaliński 1650); *Ten ukradł, ów obwieszon, sprawa jak w Osieku, / Taka to sprawiedliwość jest naszego wieku* (Józef Epifani Minasowicz 1755).

⁸⁸ Brückner A. 1974, s. 488.

⁸⁹ SStp. 1953–2002, 5, s. 646. Zob. też gwarowe *osiek* ‘niskie urodzajne miejsce, które dawniej było łąką’; SJPDor. 1958–1969, 5, s. 1222 (tj. po wysieczonej łące).

ludność obowiązana do ich pilnowania i naprawy”⁹⁰. Językowym przykładem wskazującym na osiedlenie ludności z *Osieka* są *Osieczany* — wieś w pow. myślenickim, położona w dolinie Raby, na prawym jej brzegu⁹¹, której nazwę dokumentują najstarsze pewne zapisy od końca XIV w.: 1397 — *Oszczecani*, (1435) 1781 — *Osseczany*, 1440 — *Osseczani*, 1470–1480 — *Oszyczyani* itd. Nazwę tej wsi z formalnego punktu widzenia wyjaśnia się jako pochodzącą od nazwy miejscowości *Osieki*, z sufiksem *-any*, z odesłaniem do *Osieki* (1) — dziś trzy wsie w pow. oświęcimskim⁹². Pod względem semantycznym *Osieczany* należą do klasy nazw etnicznych, które „oznaczały pierwotnie ludzi w danym miejscu osiadłych, a nie samą osadę”⁹³.

Andrzej Bańkowski definiuje staropolski *osiek* jako ‘wał ze świętych drzew; miejsce otoczone takim wałem’ w XIII–XV w. i uważa, że w nazwach miejscowych typu *Osieki*, *Osieki*, *Osieczek*, *Osieczno* „historycy-mediewiści niezasadnie upatrywali [...] dokładne ślady «systemu obronności kraju». O tym, że osieki bywały szańcami obronnymi, mówi tylko jedno źródło 1232 (*construant castra et osecones*); z innych wiadomo, że w ten sposób chroniono przed zwierzyną śródleśne poletka i łąki kośne”⁹⁴. Nie dostrzega jednak, że znaczenia wyrazu *osiek* podane w *Słowniku staropolskim* wykazują zróżnicowanie geograficzne: ‘łąka na urodzajnej glebie’ na Śląsku, a ‘umocnienie obronne ze świętych drzew’ na Mazowszu (zob. wyżej)⁹⁵.

S. Rospond, rekonstruując znaczenie etymologiczne nazw *Osiecza*, *Osieki*, *Osiecki*, zwraca uwagę na warunki fizjograficzne i położenie terenowe zidentyfikowanych grodów, późniejszych zamków oraz cmentarzysk w miejscowościach sygnowanych wymienionymi typami nazw lub występujących w ich pobliżu. Badacz ten podaje następujące przykłady⁹⁶: 1) *Osieki* — dawne miasto na szlaku handlowym z Sandomierza do Krakowa „był tu ongiś gród — warownia, po prostu osiek = ‘miejsce obronne w lesie i bronione pniami świętych drzew’”; 2) *Osieki* pod Brodnicą — „o jego starożytności, czyli ongiś rzeczywistym osieku-strażnicy obronnej świadczą zachowany nasyp ziemny”; 3) *Osieki* Jasielski u ujścia Szczawy do Wisłoki — wczesnośredniowieczna warownia o nazwie kulturowej od *osiek* ‘przesieka, zasiek, umocnienie obronne wznoszone ze świętych drzew’; 4) *Osieki* — w dorzeczu Soły „na wzgórku u ujścia Osieczki do Olszyny był niegdyś warowny gródek, późniejszy zamek”. W podobnym kontekście przedstawił 5) *Osiecki* na południowym Mazowszu — „na piaszczystym wzgórzu koło Osiecka odkryto cmentarzysko z popielnicami i szeregiem wielkich kamieni ułożonych w czworobok (SG VII, 621)”, interpretując ten toponim analogicznie, jako ‘miejsce, gdzie była leśna warownia’. O ile w odniesieniu do czterech pierwszych przykładów, gdy nazwę miejscową bezpośrednio powiązano z grodziskami, dysponujemy dowodem w postaci rozpoznanego wykopaliskowo grodziska w *Karwosiekach*-Noskowicach w pow. płockim⁹⁷, o tyle podstawy ostatniej tezy dotyczącej

⁹⁰ SGKP. 1880–1902, 7, s. 626.

⁹¹ SGKP. 1880–1902, 7, s. 623.

⁹² Nazwy. 1996–2021, 8, s. 163, 166.

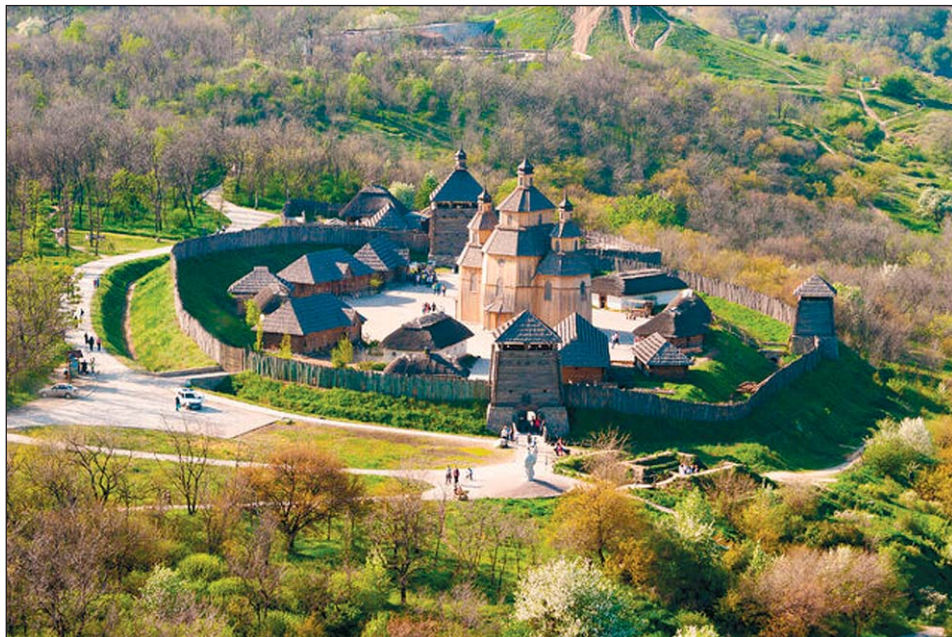
⁹³ Encyklopedia. 1999, s. 242.

⁹⁴ Bańkowski A. 2000, s. 435.

⁹⁵ Szerzej o tym w przygotowywanej przeze mnie analizie językoznawczej mazowieckiej nazwy *Karwosieki*.

⁹⁶ Rospond S. 1984, s. 271–272. Dla niektórych nazw tego typu autor przyjmuje znaczenie etymologiczne *osiek* ‘gaj, polana’, gdyż nie stwierdzono tam pozostałości średniowiecznych obiektów obronnych.

⁹⁷ Kompleks osadniczy w *Karwosiekach*-Noskowicach, składający się z grodziska i osady otwartej wydawany został na XII w.; Grodziska. 1976, s. 68–69. Nazwa w zapisie *Karwosek* wymieniona została po raz pierwszy w dokumencie z ok. 1240 r. wydanym w *Kodeksie dyplomatycznym Księstwa Mazowieckiego* — zob. Zbiór. 1919, nr 301; i choć tłumaczy się ją jako „miejsce, gdzie zabijano krowy lub woły”; Nazwy. 1996–2021, 4, s. 364, 365; to jej związek z ‘osiekami dla bydła’ jest najbardziej prawdopodobny, a nawet pewny. Nazwa miejscowości pochodzi od podstawy apelatywnej *karw-o-osiek* ‘zagroda dla bydła’, w której węzłowe *-o-* kompozycji spłynęło z nagłosowym *o-* (w *osiek*) w jedną głoskę *o*. Analogiczny proces fonetyczny zaszedł w dawnej nazwie osobowej *Trzep-i-ozor* — dziś *Trzepizur*; Gałęcki Z. 2013. Wśród miejscowej ludności do dziś zachowało się przekonanie, że grodzisko w *Karwosiekach* służyło ochronie krów; Skrzyńska K. 2003.

Ryc. 2. Rekonstrukcja sicy na wyspie Chortyca na Dnieprze.
Za: Wikimedia Commons / Alexey Tolmachov, CC 4.0.

Osiecka na Mazowszu należy uznać za chybionę. W Osiecku i w jego otoczeniu podczas badań Archeologicznego Zdjęcia Polski zarejestrowano szereg stanowisk, ale datowanych głównie na pradziej i starożytność oraz okres wczesnonowożytny⁹⁸, a nie wczesne średniowiecze, kiedy doszło do wykrystalizowania się takich toponimów. Informacje przywołane przez S. Rosponda niewątpliwie dotyczą cmentarzyska z okresu wpływów rzymskich, na którym w 1924 r. prowadził wykopalka Michał Drewko⁹⁹, sporządzając też planografię odkrytych w jego sąsiedztwie kręgów kamiennych, nazywanych lokalnie „czarcimi kościołami”. Dużą rolę przy tej interpretacji odegrać mogło położenie cmentarzyska — na wyróżniającej się terenowo wydmie, nazywanej Podbielną Górą. Należy przypuszczać, że to właśnie ona dała podstawę do skojarzenia z grodziskiem — z perspektywy dotychczasowych badań archeologicznych, całkowicie nieprawdziwego. Interesujący jest natomiast brak w rejonie Osiecka śladów osadnictwa średniowiecznego, z którym potencjalnie należałoby łączyć jego nazwę. Z dużym prawdopodobieństwem jest to efekt stanu badań, który w toku dalszych prac ulegnie zmianie, tak jak to się stało chociażby w odniesieniu do pobliskiego Latowicza, pow. Mińsk Mazowiecki i całego dorzecza Świdra¹⁰⁰. Nie ulega jednak wątpliwości, że wskazane nazwy, zarówno w powiązaniu z mikrotoponimami typu *Grodzisko*¹⁰¹, jak też z samymi grodziskami, znajdują się w polu obserwacji archeologów i historyków od dziesiątków lat¹⁰². Odpowiadają też podobnym sytuacjom kultu-

⁹⁸ Zabytek.pl — serwis internetowy Narodowego Instytutu Dziedzictwa w Warszawie; <https://zabytek.pl/> (dostęp 25.10.2023).

⁹⁹ Drewko M. 1925, s. 353; Drewko M. 1929, s. 281.

¹⁰⁰ Skrzyńska K. 2023, s. 219–223; Skrzyńska K. [w przygotowaniu].

¹⁰¹ Florek M. 2014, s. 177, 179, 180, 183.

¹⁰² Kowalczyk-Heyman E. 2021, s. 155, przyp. 41, 164.

rowym na innych obszarach Słowiańszczyzny, np. w Ukrainie, gdzie toponim *Sicz* zdaje się bezpośrednio łączyć ze strukturami obronnymi budowanymi w dorzeczu dolnego Dniepru, poniżej tzw. porohów — zwanych też Niżem (ryc. 2).

Warto w tym miejscu podać opis powołania Siczki zaporoskiej pióra ukraińskiego archeologa, etnografa i folklorysty, Dmytra Jawornyc'koho¹⁰³, z pierwszego tomu książki wydanej w 1892 r. w języku rosyjskim, współcześnie przetłumaczonej na ukraiński. Tekst podają z wydania ukraińskiego w ścisłej transliteracji stosowanej przez Franciszka Sławskiego w *Słowniku etymologicznym języka polskiego*¹⁰⁴ i własnym tłumaczeniu na język polski.

Wołodijuczzy szyrokomy stepamy, szczo prostyłałysia na wełyczczynu widstań na schid i zachid wid riky Dnipra, zaporizьki kozaky pry wsomu sьomu zawždy wważaly centrom swoich wolnostej riku Dnipro: na Dnipri czy poblyzu Dnipra wony postijno własztowuwały swoju stołyciu, Sicz. Nazwa kozacьkoi stołyci — »Sicza, Sicz« — wynykła, bez sumniwu, wid słowa »sikty«, »wysikaty« w rozuminni rubaty, otże, maje odnakowij korinь z wełykorusьkym słowom »zasika«. Dokazom sьoho służaty dokumenty mynułych wikiw, szczo dijszly do nas, kotri rozkrywajutь wesь chid postupowoi kołonizaciji nowych dniprowsьkych stepowych misce, jaka jszła zi staroji Małorosiji na Nyz. [...] pionery nowoji zemli, obrawszy dla swoho posełennia widliudni lisowi netri, mało dostupni dla nabihiv stepowych wersznykiw, wysikaly sered neji lis i tut, na rozczyszczenijs lisowij miscewosti, de łyszatysia łysze pni wid wyrubanych derew, zawodyły swoje sełyszczce. [...]

Takym czynom, nazwa kozacьkoi stołyci »Sicz« mała podwijnyj zmist: ce buło rozczyszczczene sered lisu, abo ukriplene wyszczczonym lisom misce. [...]

U perenosnomu rozuminni słowo »Sicz« oznaczało stołyciu usьoho zaporizьkoho kozactwa, centr dijalnosti j uprawlinnia wsima wijskowomy sprawamy, rezydenciju wsich hołownych starszyn, kotri oczoliuwały nyzowe kozactwo.

Władający szerokimi stepami, które rozpościerały się na bardzo wielką odległość na wschód i zachód od rzeki Dniepr, Kozacy zaporoscy mimo to zawsze uważali za centrum swoich swobód rzekę Dniepr: na Dnieprze czy w pobliżu Dniepru stale urządzali swoją stolicę, Sicz. Nazwa kozackiej stolicy — *Sicza, Sicz* — została utworzona, niewątpliwie, od słowa *sikty, wysikaty* w znaczeniu 'rubaty — rąbać, siekać', ma więc ten sam rdzeń, co wielkoruskie słowo *zasika*. Dowodem na to są zachowane dokumenty przeszłych wieków, które odsłaniają kierunek stopniowej kolonizacji nowych dniprowskich miejsc stepowych, jaka szła ze starej Małorosji na Niż. [...] pionierzy nowej ziemi, obrawszy dla swego osiedlenia odludne leśne gęstwiny, trudno dostępne do napadów stepowych jeźdźców, *wysiekiwali* wśród nich las i tu, na oczyszczonym leśnym miejscu, gdzie zostawały tylko pnie wyrąbanych drzew, zakładali swoje osiedle. W taki sposób nazwa kozackiej stolicy *Sicz* miała podwójną treść: było to oczyszczone pośród lasu albo umocnione wyciętymi drzewami miejsce. [...]

W rozumieniu przenośnym słowo *Sicz* oznaczało stolicę całej społeczności kozackiej, centrum działalności i administracji wszystkimi sprawami wojskowymi, rezydencję wszystkich głównych zwierzchników, którzy dowodzili kozactwem niżowym.

¹⁰³ Ávornic'kij D.Ā. 1990, s. 58.

¹⁰⁴ Sławski F. 1952–1982. Stosowana w językoznawstwie ścisła transliteracja polega na oddawaniu danej litery cyrylickiej stale tą samą literą łacińską, np. ukr. в przez w (nie: v), и zawsze przez y (nie: i), і przez i (w ukr. są dwa fonemy /i/ oraz /y/, nie tak jak w polskim warianty jednego fonemu /i/), r przez h, ґ przez g, ї przez ji. W cyrylicy był znak и (stąd ukr. и = pol. y) i znak і (stąd ukr. і = pol. i) oraz znak ї (stąd ukr. ї = pol. ji); Brajer-ski T. 1990, s. 13–14.

Analiza filologiczna i gramatyczna zapisów mazowieckiej nazwy miejscowej *Sieczcza* w dorzeczu Świdra oraz interpretacja materiału porównawczego polskiego i słowiańskiego wykazały, że postacią wyjściową toponimu była **Siekcza*. Formacja słowotwórcza **Siekcza* > *Sieczcza* pochodzi od ogólnosłowiańskiego czasownika *siec, siekać* (z prasłowiańskiego **sĕkti, *sĕkati*) ‘ciąć, ścinać ostrym narzędziem’ i jako nazwa kulturowa jest związana z działalnością człowieka, budowniczego umocnień, zasieków, warowni ze ściętych pni drzew. Toponim utworzony za pomocą formantu słowotwórczego *-cza* różni się pod względem formalnym od nazw typu *Osiecza, Osieczna, Osiek, Osieck* i ukraińskiego toponimu *Sicza* > *Sicz*, lecz pod względem semantycznym jest ich synonimem.

BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne

- AGAD [Archiwum Główne Akt Dawnych], KZiGW [Księgi ziemskie i grodzkie warszawskie], sygn. 10.
 AGAD [Archiwum Główne Akt Dawnych], MK [Metryka Koronna], KW [Księgi Wpisów], sygn. 60; MM [Metryka Mazowiecka], sygn. 4, 5, 18, 341.

Źródła i opracowania publikowane

- Album. 1892a. *Album studiosorum Universitatis Cracoviensis*, 2, (*Ab anno 1490 ad annum 1551*), 1, (*Ab anno 1490 ad annum 1515.*), red. A. Chmiel, Kraków.
 Album. 1892b. *Album studiosorum Universitatis Cracoviensis*, 2, (*Ab anno 1490 ad annum 1551*), [2], (*Ab anno 1515 ad annum 1551*), red. A. Chmiel, Kraków.
 Atlas. 1970. *Mały atlas gwar polskich*, 13, *Indeksy i źródła*, red. M. Karaś, J. Reichan, Wrocław–Warszawa–Kraków.
 Âvornic'kij Dmitro Īvanovič. 1990. *Īstorìà zaporiz'kih kozakiv u tr'oh tomah*, 1, L'viv.
 Bańkowski Andrzej. 2000. *Etymologiczny słownik języka polskiego*, 2, L–P, Warszawa.
 Bijak Urszula. 2001. *Nazwy miejscowe południowej części dawnego województwa mazowieckiego*, Kraków.
 Boczek Natalia. 2019. *Dawne nazwy narzędzi „ukryte” we współczesnych nazwiskach*, [w:] *Dziedzictwo językowe przeszłości — w stulecie odzyskania niepodległości*, red. J. Klimek-Grądzka, M. Nowak, Lublin, s. 13–25.
 Boryś Wiesław. 2005. *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków.
 Brajerski Tadeusz. 1990. *Język staro-cerkiewno-słowiański*, Lublin.
 Brückner Aleksander. 1974. *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa.
 Buczko Dmytro. 2001. *Īnversijnij slovník ojkonińiv Ukraïni. Słownik a tergo ojkonińiv Ukraïny*, Lublin.
 Cyran Władysław. 1977. *Tendencje słowotwórcze w gwarach polskich*, Łódź.
 Doroszewski Witold. 1963. *Podstawy gramatyki polskiej*, 1, Warszawa.
 Drewko Michał. 1925. *Sprawozdanie Państw. Konserwatora Zabytków Przedhistor. okręgu lubelskiego za rok 1923*, „Wiadomości Archeologiczne”, 9, 3–4, s. 353–354.
 Drewko Michał. 1929. *Sprawozdania z czynności Państwowego Konserwatora Zabytków Przedhistorycznych na okręg lubelski*, „Wiadomości Archeologiczne”, 10, s. 281–285.
 Encyklopedia. 1999. *Encyklopedia języka polskiego*, red. S. Urbańczyk, M. Kucala, Wrocław–Warszawa–Kraków.
 ESUM. 1989. *Etimologičnij slovník ukraïńs'koï movi*, red. O.S. Mel'ničuk, 3, Kora–M, Kiïv.
 Florek Marek. 2014. *Czy „grodzisko” to dawny, zniszczony gród? O niebezpieczeństwach korzystania ze źródeł topomastycznych*, „Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego”, 35, s. 171–188.
 Gałeccki Zygmunt. 2013. *Trzepizur. Rozprawka metodyczna*, [w:] *Cum reverentia, gratia, amicitia... Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Bogdanowi Walczakowi*, 1, red. J. Migdał, A. Piotrowska-Wojaczyk, Poznań, s. 493–496.

- Grodziska. 1976. *Grodziska Mazowska i Podlasia (w granicach dawnego województwa warszawskiego)*, oprac. I. Górńska i in., Wrocław.
- Grzegorzyczowa Renata, Puzynina Jadwiga. 1979. *Słowotwórstwo współczesnego języka polskiego. Rzeczowniki sufiksalne rodzime*, Warszawa.
- Indeks. 1965. *Indeks a tergo do Słownika języka polskiego S.B. Lindego*, red. W. Doroszewski, Warszawa.
- Jakus-Borkowa Ewa, Nowik Krystyna. 2010. *Nazwy miejscowości w Polsce. Układ a tergo*, Opole.
- Klemensiewicz Zenon. 1961. *Historia języka polskiego*, 1, *Doba staropolska (od czasów najdawniejszych do początków XVI wieku)*, Warszawa.
- Klemensiewicz Zenon, Lehr-Spławiński Tadeusz, Urbańczyk Stanisław. 1981. *Gramatyka historyczna języka polskiego*, Warszawa.
- Kodeks. 1863. *Kodeks dyplomatyczny Księstwa Mazowieckiego, obejmujący bulle papieżów, przywileje królów polskich i ksiąg mazowieckich, tudzież nadania tak korporacyj jako i osób prywatnych*, wyd. J.T. Lubomirski, Warszawa.
- Kowalczyk-Heyman Elżbieta. 2021. *Toponomastyka w warsztacie badawczym geografii historycznej*, „Studia Geohistorica”, 9, s. 148–174, <https://doi.org/10.12775/SG.2021.09>
- Kreja Bogusław. 2001. *Słowotwórstwo polskich nazwisk. Struktury sufiksalne*, Kraków.
- Księga. 1879. *Księga ziemi czerskiej 1404–1425*, wyd. J.T. Lubomirski, Warszawa.
- Linde Samuel Bogumił. 1854–1861. *Słownik języka polskiego przez Samuela Bogumiła Linde*, 1–6, Lwów.
- Łoś Jan. 1922. *Gramatyka polska*, 1, *Głosownia historyczna*, Lwów–Warszawa–Kraków.
- Makarski Władysław. 1999. *Nazwy miejscowości dawnej ziemi przemyskiej*, Lublin.
- Makarski Władysław. 2017. *Nazwa miejscowa Lubyca oraz jej onimiczne bliższe i dalsze konotacje*, [w:] *Ziemia Lubycka. Geografia, historia, język, kultura*, red. M. Koper, Lublin–Lubyca Królewska, s. 143–179.
- Matricularum. 1910. *Matricularum Regni Poloniae summaria [...]*, wyd. T. Wierzbowski, 4, *Sigismundi I regis tempora complectens (1507–1548)*, 1, *Acta cancellariorum, 1507–1548*, Warszawa.
- Matricularum. 1915. *Matricularum Regni Poloniae summaria [...]*, wyd. T. Wierzbowski, 4, *Sigismundi I regis tempora complectens (1507–1548)*, 3, *Acta vicecancellariorum, 1533–1548*, Warszawa.
- Mazek Roman. 2009. *Parysów do końca XVIII wieku. Parafia, miasto, sanktuarium*, Lublin.
- Mazek Roman. 2015. *Parysów — dobra ziemskie na południowo-wschodnim Mazowszu w XVI–XIX w.*, Lublin.
- Metryka. 2004. *Metryka Uniwersytetu Krakowskiego z lat 1400–1508. Biblioteka Jagiellońska rkp. 258*, 1, *Tekst*, wyd. A. Gąsiorowski i in., Kraków.
- Nazwy. 1996–2021. *Nazwy miejscowe Polski. Historia, pochodzenie, zmiany*, red. K. Rymut i in., 1–16, Kraków.
- Rospond Stanisław. 1984. *Słownik etymologiczny miast i gmin PRL*, Wrocław.
- Rymut Kazimierz. 1987. *Nazwy miast Polski*, Wrocław.
- Rymut Kazimierz. 1992–1994. *Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych*, 1–10, Kraków.
- Rymut Kazimierz. 1999. *Nazwiska Polaków. Słownik historyczno-etymologiczny*, 1, *A–K*, Kraków.
- Rymut Kazimierz. 2001. *Nazwiska Polaków. Słownik historyczno-etymologiczny*, 2, *L–Ż*, Kraków.
- SGKP. 1880–1902. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, red. F. Sulimierski i in., 1–15, Warszawa.
- SJPDor. 1958–1969. *Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, 1–11, Warszawa.
- Skrzyńska Katarzyna. 2003. *Ostroga z osady wczesnośredniowiecznej w Karwosiekach-Noskowicach, pow. Płock*, [w:] *Słowianie i ich sąsiedzi we wczesnym średniowieczu*, red. M. Dulicz, Lublin–Warszawa, s. 311–320.
- Skrzyńska Katarzyna. 2023. *Osada Siennica w kontekście wczesnośredniowiecznej rubieży południowo-wschodniego Mazowsza*, „Archeologia Polski”, 18, s. 209–242, <https://doi.org/10.23858/APol68.2023.007>
- Skrzyńska Katarzyna. [w przygotowaniu]. *Nowe dane o wczesnośredniowiecznych grodziskach w dorzeczu Świdra na południowo-wschodnim Mazowszu*.
- Slovar'. 1997. *Slovar' ukraïns'koï movi*, oprac. B. Grinčenko, 3, *O–P*, Kiïv.
- Stawski F. 1952–1982. *Słownik etymologiczny języka polskiego*, 1–5, Kraków.

- Słownik. 1991. *Słownik czesko-polski. Česko-polský slovník*, oprac. J. Siatkowski, M. Basaj, Warszawa–Praha.
- Słownik. 2021. *Słownik historyczno-geograficzny ziemi czerskiej w średniowieczu*, 1, A–CYCHRY, oprac. M. Piber-Zbieranowska, A. Salina, M. Bis, W. Bis, Warszawa.
- Słowotwórstwo. 1996. *Słowotwórstwo języka doby staropolskiej. Przegląd formacji rzeczownikowych*, red. K. Kleszczowa, Katowice.
- SSNO. 1971–1973. *Słownik staropolskich nazw osobowych*, red. W. Taszycki, 3, Wrocław.
- SStp. 1953–2002. *Słownik staropolski*, red. S. Urbańczyk, 1–11, Kraków–Warszawa–Wrocław.
- StčS. 1968–2008. *Staročeský slovník*, red. V. Šmilauer, 1–26, Praha.
- Ułaszyn Henryk. 1956. *Ze studiów nad grupami spółgłoskowymi w języku polskim*, Wrocław.
- Zakrzewski Bogdan. 1976. *O twórczości obsceniczej Aleksandra Fredry*, „Radar. Miesięcznik pracy twórczej”, 12, s. 16–19.
- Zbiór. 1919. *Zbiór ogólny przywilejów i spominków mazowieckich*, oprac. J.K. Kochanowski, Warszawa.

Opracowania niepublikowane

- Kartoteka. [b.d.]. *Kartoteka Słownika historyczno-geograficznego Mazowsza w średniowieczu. Kartoteka powiatu czerskiego w średniowieczu*, oprac. A. Wolff, A. Borkiewicz-Celińska, Instytut Historii PAN, Warszawa; podobizny cyfrowe: <https://rcin.org.pl/publication/8825> (dostęp 30.06.2024).